

Paweł Pindera, Michał Pindera, Aneta Szostak

Czas wolny dzieci

Nauczyciel i Szkoła 1-2 (18-19), 76-90

2003

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Czas wolny dzieci

Pojęcie wolnego czasu próbowano określić na międzynarodowej konferencji UNESCO, która odbyła się w czerwcu 1957 roku we Francji. Przyjęto tam za podstawę definicję wolnego czasu Joffre Dumazediera:

„W czasie wolnym - każdy może oddawać się dobrowolnie, poza koniecznymi i obowiązkowymi zajęciami zawodowymi, rodzinnymi lub społecznymi, wypoczynkowi, rozrywce albo rozwojowi swej osobowości”¹. Definicja J. Dumazediera dotyczy w szczególności osób dorosłych.

Podobnie czas wolny definiuje W. Danecki, który uważa ów czas za niezbędny element życia każdego człowieka. „Jest to czas, którego wymagają: regeneracja sił zużywanych na pracę, poszerzanie wiedzy ogólnej i zawodowej, życie rodzinne, wychowanie dzieci, osobiste zainteresowania, potrzeby kulturalne, udział w życiu publicznym.”²

Jeszcze inną definicję czasu prezentuje Z. Skórzyński, który z kolei ujmuje czas wolny jako „czas pozostający poza snem i poza wykonywaniem wszelkich koniecznych obowiązków, jak praca zawodowa, obowiązki gospodarczo - domowe i obowiązki społeczne.”³

Według *Encyklopedii Pedagogicznej* „przez czas wolny rozumie się na ogół ten czas, który pozostaje człowiekowi do jego swobodnej dyspozycji po wykonaniu czynności związanych z zaspokojeniem potrzeb biologicznych i higienicznych (sen, jedzenie, toaleta) oraz czynności obowiązkowych (praca, nauka, obowiązki rodzinne, dojazd do pracy lub nauki). Czas wolny oznacza czas, w którym człowiek ma znacznie większą niż kiedy indziej możliwość wyboru czynności, którymi pragnie się zajmować.”⁴

Podobną aczkolwiek nieco węższą, w stosunku do definicji K. Przeclawskiego przedstawia *Słownik pedagogiczny*: „Czas do dyspozycji jednostki po wykonaniu

---

¹ M. Walczak, *Wychowanie do wolnego czasu*, Zielona Góra 1994, s. 7

² M. Walczak, *Wychowanie do wolnego czasu*, Zielona Góra 1994, s. 2

³ T. Wujek, *Praca domowa i czynny wypoczynek ucznia*, Warszawa 1969, s. 11

⁴ K. Przeclawski, *Czas wolny dzieci i młodzieży*. W: *Encyklopedia Pedagogiczna*, red. W. Pomykało, Warszawa 1993, s. 75

przez nią zadań obowiązkowych i pracy zawodowej, nauki obowiązkowej w szkole i w domu oraz niezbędnych zadań domowych.

Czas wolny racjonalnie przeznacza się na:

- odpoczynek, tj., regenerację sił fizycznych i psychicznych,
- rozrywkę, która sprawia przyjemność,
- działalność społeczną o charakterze dobrowolnym i bezinteresownym,
- rozwój zainteresowań i uzdolnień jednostki przez zdobywanie wiedzy i amatorską działalność artystyczną, naukową czy sportową.”⁵

Nieco odmienne pojęcie definiuje Aleksander Kamiński, czas wolny rozpatruje w kategorii „wczasów” i określa go następująco: „wczasy są to zajęcia i zachowanie się w czasie wolnym od pracy zarobkowej -normalnej i dodatkowej-od zaspokajania potrzeb organizmu, od obowiązków domowych i kształcenia się uczelnianego - podejmowane dobrowolnie dla odpoczynku, zabawy i własnego rozwoju umysłowego, społecznego, artystycznego, technicznego, fizycznego.”⁶ Termin *wczasy* jest w języku polskim odpowiednikiem „francuskiego *loisir*, angielskiego *leisure* (czas wolny od pracy), czy też rosyjskiego *dosug* (czas wolny poza pracą).”⁷

Jadwiga Izdebska wskazuje różnicę wolnego czasu i dorosłych; sądzi ona, że „wolny czas dziecka różni się od wolnego czasu młodzieży i dorosłych przede wszystkim tym, iż jest dłuższy, charakteryzuje się mniej zróżnicowanymi formami i miejscem spędzania go, większy jest w nim udział odpoczynku biernego oraz większą kontrolą i opieką ze strony dorosłych.”⁸

Czas wolny dzieci i młodzieży jest kategorią inną niż czas wolny ludzi dorosłych. Wszystkim bowiem wiadomo, że czas wolny dzieci i młodzieży objęty jest pewnym nadzorem i kontrolą ze strony rodziców, szkoły, organizacji społecznych, placówek wychowania pozaszkolnego. Z uwagi na mały zasób doświadczenia życiowego nie można pozostawić dzieci i młodzieży wyłącznie samym sobie, gdyż mogłoby to w konsekwencji prowadzić do negatywnych, z wychowawczego punktu widzenia, skutków.

Doba ucznia składa się zazwyczaj z dwóch zasadniczych części: czasu przeznaczonego na naukę oraz czasu pozostającego do dyspozycji po wypełnieniu obowiązków szkolnych. W tym czasie, wolnym od nauki, uczeń zaspokaja potrzeby organizmu (sen, posiłki, higiena osobista), odbywa drogę do szkoły i z powrotem, bierze udział w zajęciach w gospodarstwie domowym oraz zaspokaja różne potrzeby społeczno - kulturalne.”⁹

⁵ W. Okoń, Słownik Pedagogiczny, PWN, Warszawa 1984, s. 95

⁶ A. Kamiński, Czas wolny i jego problematyka społeczno-wychowawcza. Zakład Ossolineum 1965, s. 88

⁷ M. Walczak, Wychowanie do wolnego czasu, Zielona Góra 1994, s. 8

⁸ M. Walczak, Wychowanie do wolnego czasu, Zielona Góra 1994, s. 8

⁹ M. Winiarski, Organizacja czasu wolnego dzieci i młodzieży w rejonie zamieszkania, Warszawa 1979, s. 7-8

Jak zauważa K. Sikora - czas wolny dzieci - to czas „... którym mogą oni dysponować według własnego uznania i woli, przy pewnej swobodzie i nieskrępowaniu formami jego użytkowania. (...) To czas, którym mają optymalnie największą możliwość określenia wyboru czynności, którymi pragną się zajmować. Ta właśnie działalność charakteryzuje się trzema właściwościami - cechami:

- dobrowolnością (nie jest czynnością konieczną, obowiązkową),
- niezarobkowością, niekomercjalnością (nie jest to forma i źródło podstawowego sposobu zarobkowania),
- przyjemnością (daje poczucie satysfakcji i samorealizowania się w określonej dziedzinie np. artystycznej, sportowej, turystycznej itp.)¹⁰

Znawca problematyki czasu wolnego dziecka, Tadeusz Wujek za czas wolny ucznia uważa „taki czas, który pozostaje mu po zaspokojeniu potrzeb organizmu, wypełnieniu obowiązków szkolnych i domowych, w którym może wykonywać czynności według swego upodobania, związane z wypoczynkiem, rozrywką i zaspokojeniem własnych zainteresowań.”¹¹ Tak pojęty czas wolny ucznia zawiera w swej treści obowiązki społeczne, których nie zawierają definicje J. Dumazediera i Z. Skórzyńskiego. W swoich definicjach autorzy tego typu zajęć nie zaliczają do form spędzania czasu wolnego. W przypadku wyłączenia z treści pojęcia czasu wolnego ucznia jego obowiązków społecznych definicja ta nie byłaby adekwatna w stosunku do obiektywnej rzeczywistości. Nie traktuje się czasu wolnego ucznia jako czasu zupełnie wolnego od obowiązków, nie oznacza on bezczynności lub absolutnej negacji obowiązków. Czas ten jest spożytkowany w działalności, której każdy oddaje się z własnej woli, nie będąc do tego przez nikogo zmuszonym, jeśli nawet ta działalność w czasie wolnym wymaga pewnej dyscypliny czy podporządkowania się, to jednak jej wybór był wolny.

Czas wolny dzieci i młodzieży ma cztery szczególne aspekty, które czynią żeń nie tylko zjawisko o charakterze społecznym, lecz ponadto nadają mu wartość środka wychowawczego, z którego nie mogą zrezygnować ani społeczeństwo, ani wychowawcy (rodzice, nauczyciele, instruktorzy organizacji młodzieżowych, działacze wychowania społecznego). Są to aspekty:

- socjologiczno - ekonomiczny,
- psychologiczny,
- fizjologiczno - zdrowotny,
- pedagogiczny.

¹⁰ K. Sikora, Wypoczynek dzieci młodzieży w systemie edukacji, „Lider” 1998, nr 7-8, s. 9

¹¹ T. Wujek, Praca domowa..., s. 12

Aspekt socjologiczno - ekonomiczny

Dzieci i młodzież żyją w społeczeństwie w grupach, najczęściej są to grupy rówieśnicze i w zasadzie swój wolny czas powinni spędzać w zespole rówieśników. Te grupy zapewniają młodym ludziom najlepsze warunki rozwoju społecznego. Rozwój poza grupą społeczną w zasadzie nie istnieje, a jeżeli już ma miejsce - to wychowuje zasadniczo jednostki egoistyczne, które ciężko dostosowują się do życia społecznego i nie wykazują umiejętności współdziałania. Czas wolny ułatwia kontakty, a dzięki nim budzą się w dziecku potrzeby współdziałania z innymi, np. w postaci organizowania wspólnej zabawy czy wypoczynku. Dziecku, które spędza czas wolny „w pojedynkę” uniemożliwia się bardzo ważną rzecz - porównania własnego postępowania, własnych czynów z postępowaniem i czynami innych, przeżywania radości, oddania koleżeńskiego dla innych. Przebywanie z innymi dziećmi prowadzi do bardziej wydajnego i wytrwałego działania niż w działaniu indywidualnym. Wspólny wypoczynek, wspólna zabawa, wspólne działanie w ulubionym kole zainteresowań, wycieczka czy też zbiórka zuchowa - to podstawowe formy spędzania czasu wolnego przez dzieci i młodzież - to znakomita szkoła współżycia i współdziałania społecznego.

Czas wolny w życiu dzieci i młodzieży ma również aspekt ekonomiczny. Ekonomia pracy szkolnej jest ściśle związana z ekonomią czasu wolnego. Młody, stale rozwijający się organizm musi otrzymywać odpowiednie dawki wypoczynku, odprężenia, aby „produkcja” intelektualna - w tym wypadku szkolna, mogła dać właściwe rezultaty. Przeliczanie się z siłami dziecka - ucznia może przynieść fatalne wyniki. I na odwrót: ekonomia czasu wolnego dziecka jest uzależniona od ekonomii jego pracy szkolnej - nauki. Im sprawniej bowiem szkoła organizuje proces nauczania, im lepiej wykorzystuje godziny lekcyjne, pobudzając aktywność umysłową dziecka, tym więcej ma ono czasu wolnego poza lekcjami. Nie tyle więc liczba godzin lekcyjnych, ile sposób ich przeżywania przez uczniów decyduje o ilości czasu wolnego, ale przede wszystkim ważne są warunki, w jakich dzieci spędzają ten czas. Chodzi przede wszystkim o zapewnienie im ruchu, świeżego powietrza i różnorodnych form zajęć. Potrzebna jest oczywiście do tego odpowiednia baza materiałowa i dobrze przygotowana kadra instruktorska.

Ekonomiczny aspekt czasu wolnego w życiu dzieci i młodzieży polega więc na planowym zapewnieniu im odpowiedniej ilości czasu wolnego oraz stwarzaniu warunków sprzyjających należytemu wykorzystaniu tego czasu, ponadto zaś na planowym dostrzeganiu zbieżności i różnic ekonomicznych między nauką a czasem wolnym.

Aspekt psychologiczny

Intensywnie rozwijająca się psychika dziecka wymaga wciąż nowych bodźców. Dziecko poszukuje stale nowych wrażeń, zachwyca się poznawanymi zjawiskami i rzeczami, odkrywa nowe rzeczy i zjawiska, rozbudza i rozwija swoje zainteresowania i uzdolnienia. Ta ciekawość dojrzewającej psychiki, ogromna chłonność wszystkiego, co nowe, zmusza otoczenie do stwarzania dziecku odpowiednich warunków do rozwoju jego bogatego życia wewnętrznego. Rozwijającej się psychice dziecięcej nie wystarczają nauka szkolna i praca. Dziecko pragnie samodzielnie i w gronie rówieśników poszukiwać interesujących je rzeczy, zjawisk, przedmiotów. W miarę dojrzewania - odkrywa ono i krystalizuje osobiste zamiłowania, próbuje indywidualnie i zespołowo określić swe zainteresowania. I właśnie ów czas wolny stanowi dla rozwoju psychicznego dzieci i młodzieży źródło nowych przeżyć, wywołujących żywe reakcje psychofizyczne. Znamioną cechą psychicznych przeżyć dziecka jest poczucie zadowolenia, szczęścia i radości. Nauka szkolna, mimo wielu ciekawych momentów, nie jest w stanie zapewnić dziecku dostatecznego odprężenia, zwolnienia napięcia psychicznego, wywołanego wysiłkiem intelektualnym. Nauka jest przede wszystkim obowiązkiem, i to obowiązkiem niełatwym. Warunki nauki w szkole nie są w stanie wywołać u dziecka szeregu przeżyć niezbędnych do kształtowania pełnej osobowości. A to, co czyni dziecko w czasie pozalekcyjnym, w czasie wolnym, znacznie mocniej przekształca i wzbogaca jego osobowość. W zajęciach czasu wolnego radość zabawy, serdeczny uśmiech i pogoda przynoszą dziecku odprężenie psychiczne, spełniają rolę równoważnika wysiłku umysłowego w psychice dziecięcej. Dziecko ma prawo do zabawy, która jest największym jego przywilejem. Owa radosna zabawa, umiejętnie i rozumie kierowana, wnosi do dziecięcej psychiki elementy wychowawcze i kształcące, które przyczynią się do jej prawidłowego rozwoju. Właśnie w tym swobodnym, wolnym czasie wyraźniej i częściej ujawnia dziecko swoje poglądy, urzeczywistnia - najczęściej w zabawie, w rozrywce, zajęciach miłośniczych w kółkach zainteresowań - swoje marzenia i ideały. Szczególnie mocno ujawnia swoje zainteresowania, odkrywa je, rozbudza i kształtuje. To ożywienie psychiczne w czasie wolnym połączone jest bardzo często z dużym zaangażowaniem emocjonalnym, gdyż dzieci czynią w tym czasie tylko to, co nie jest im obojętne, co je zaciekawia rzeczywiście z własnej woli, a nie z obowiązku, a nierzadko przymusu szkolnego.

W czasie wolnym ujawniają się silne uzdolnienia i zdolności dzieci, bo właśnie w tym czasie, a nie na lekcjach szkolnych wielu uczniów „odkrywa” siebie i zaskakuje w szczególności nauczycieli, którzy na podstawie opinii wyrobionych drogą obserwacji szkolno - lekcyjnych uzyskali ograniczony ich obraz, a czasem nawet oceniali ich błędnie.

Czas wolny dobrze wpływa na temperament jednostki. W radosnej, szczęśliwej

zabawie melancholik czy flegmatyk mogą się ożywić, a cholerykom czy sangwini-
kom zdyscyplinowana, planowa gra i zabawa ułatwia opanowanie nadmiernej ży-
wotności i temperamentu.

Bardzo wyraźnie wpływa czas wolny i sposób jego spędzania na charakter mło-
dych ludzi. Dzieci odznaczające się takimi cechami, jak bojaźliwość, lenistwo, nie-
zaradność, samotność mogą się pozbyć tych ujemnych cech charakteru, albo cho-
ciaż je osłabić, przez udział w zbiorowej zabawie czy innym zajęciu pozaszkol-
nym. Czas wolny sprzyja wytwarzaniu się tak pozytywnych cech charakteru, jak
koleżeńskość, uprzejmość, oddanie innym, serdeczny, społeczny stosunek do oto-
czenia. Nigdzie tak wyraźnie nie ujawnia się charakter dziecka, jak w zespołowej
zabawie, w swobodnej nie skrępowanej atmosferze wolnego czasu.

Pełne życie psychiczne, zasilanie elementami intelektualno - naukowymi, do-
starczonymi przez szkołę, oraz wypoczynkowo - zabawowymi, pobieranymi w cza-
sie wolnym w zajęciach pozalekcyjnych i pozaszkolnych - może kształtować pełną
osobowość dzieci i młodzieży. To od najmłodszych lat planowo organizowane peł-
ne życie psychiczne dzieci i młodzieży wytwarza w nich porządną stereotyp postę-
powania w przyszłym życiu dorosłym, w którym także musi znaleźć miejsce nie
tylko na pracę, ale i na czas wolny.

Aspekt fizjologiczno - zdrowotny

Czas wolny ma szczególne znaczenie fizjologiczno - zdrowotne, jeżeli chodzi
o dzieci i młodzież. Jest on niezbędny jako zabezpieczenie młodego organizmu
przed nadmiernym obciążeniem obowiązkami i zadaniami szkolnymi, spełnia też
rolę profilaktyczną w zakresie ochrony zdrowia dzieci i młodzieży.

Szczególnie niebezpieczny dla organizmu dzieci i młodzieży jest hałas. Łoskot
silników, hałaśliwa muzyka rozlegająca się wszędzie i bez ograniczeń - wywołują
poważne zaburzenia w układzie nerwowym i osłabiają odporność na czynniki cho-
robotwórcze. Można zaobserwować spowodowane m.in. hałasem nadmierne
wydzielanie soku żołądkowego, podatność na powstawanie choroby wrzodowej,
zaburzenia układu krwionośnego, nerwice lękowe itp.

Biorąc pod uwagę problemy związane z fizjologiczno - zdrowotnym aspektem
czasu wolnego pojawia się zjawisko tzw. stresu, opisanego przez lekarza Hansa
Selye'ego: „Stress oznacza ogół reakcji i zmian zachodzących w organizmie,
a wywołanych działaniem jakiegokolwiek czynnika czy to wewnętrznego, czy też
zewnętrznego”¹². Chodzi tu o czynniki niekorzystne dla organizmu, o bodźce szko-
dliwe, wprowadzające jednostkę w stan napięcia nerwowego, zmartwienie, niepo-
kój. Takie bodźce wywołujące stan stresowy nazwał H. Selye - stresorami.

¹² K. Czajkowski, Pozaszkolna praca opiekuńczo-wychowawcza, Warszawa 1970, s. 25

Czy dzieci i młodzież podlegają stanom stresowym? Odpowiadając na to pytanie - nie możemy mieć co do tego wątpliwości. Także w szkole, nie brak bodźców stresowych. Należą do nich: nadmiar hałasu wytwarzanego przez same dzieci, za mała liczba i niedostateczna długość przerw międzylekcyjnych, niewygodna pozycja, w jakiej dziecko przebywa przez kilka godzin w ławce czy też nadmiar zadawanych prac do domu. Jeżeli dodamy do tego częste niekorzystne warunki domowe dzieci i młodzieży, zagęszczenie lokali mieszkalnych, działanie stale wzrastającej, nadmiernej ilości środków audiowizualnych, brak terenów do rekreacji w osiedlach mieszkalnych oraz występującą w wielu domach niespokojną atmosferą rodzinną, wytwarzającą specyficzne „nerwice rodzinne” - będziemy mieli dość jasny obraz raczej niekorzystnych warunków fizjologiczno - zdrowotnych, w jakich rozwijają się współcześnie dzieci i młodzież.

W tej sytuacji należałoby położyć większy nacisk na walory fizjologiczno - zdrowotne czasu wolnego. Te walory według K. Czajkowskiego to:

1. Odprężenie psychofizyczne w czasie pozaszkolnym organizmu, uwolnionego od nadmiaru wysiłku intelektualnego i niekorzystnej sytuacji higieniczno - zdrowotnej.
2. Duży zasób zdrowego, świeżego powietrza, w którym dzieci i młodzież spędzają czas wolny.
3. Ruch fizyczny, rozwijający układ mięśniowo - kostny i sprawność fizyczną - ruchową, regulujący właściwą przemianę materii (zajęcia z dziedziny wychowania fizycznego: gry i zabawy, sport - nie tylko przywracają organizmowi zdrowie, ale i wywierają dodatni wpływ na psychiczne samopoczucie dziecka).
4. Zabawa i radość, które jako elementy psychicznych przeżyć dzieci wpływają korzystnie na ich samopoczucie fizyczne i żywotność.¹³

Wykorzystanie fizjologiczno - zdrowotnych aspektów czasu wolnego jest możliwe, jeżeli istnieją w miastach i wsiach urządzenia stwarzające warunki do prowadzenia działalności pozaszkolnej. Powinni o tym pomyśleć projektanci współczesnych miast i osiedli mieszkaniowych, którzy niestety, dotąd wciąż jeszcze okazują za mało zrozumienia dla potrzeb rekreacyjnych dzieci i młodzieży.

Zwracając uwagę na walory fizjologiczno - zdrowotne czasu wolnego dzieci i młodzieży, nie możemy zapomnieć o tym, że czynnikiem niezbędnym do ich pełnego wykorzystania jest systematyczne i właściwe kaloryczne odżywianie. Powinno ono odpowiadać nie tylko normom jakościowym i ilościowym, ale także spełniać wymagania organizacyjno - higieniczne. Oznacza to w praktyce, że dzieci i młodzież powinny spożywać posiłki zawsze o tej samej porze, wszelkie bowiem odchylenia od obowiązującego porządku dnia mogą się stać dodatkowym źródłem zmęczenia i wyczerpania psychofizycznego.

¹³ K. Czajkowski, *Pozaszkolna praca opiekuńczo-wychowawcza*, Warszawa 1970, s. 26

Aspekt pedagogiczny

Pedagogiczna wartość czasu wolnego polega na tym, że stwarza on sytuacje, w których dzieci i młodzież muszą przejawiać inicjatywę, aktywność i umiejętność organizowania sobie zajęć, wykraczających poza program ich codziennych obowiązków (szkoła, dom), a występujących jako odrębne „wolne” momenty dnia, z którymi trzeba coś począć. W czasie wolnym dzieci i młodzież mają okazję do przejawiania własnej inicjatywy i samodzielności, a stwierdzamy, że większość naszych dzieci często z naszej winy pozbawiona jest okazji do wykazania się inicjatywą. Często nauczyciele i wychowawcy w świetlicach, instruktorzy w domach kultury, drużynowi na zbiórkach zuchowych czy harcerskich wszystko przygotowują, pozostawiając dzieciom i młodzieży tylko wykonanie z góry zaplanowanych działań. Lepiej zwykle dzieje się w gromadzie, zebranej przypadkowo na podwórku przybłokowym; nikt tam nie wskazuje, co i jak należy robić, nie podsuwa pomysłów. Projektantami są same dzieci, które mogą się dzięki temu wykazać inicjatywą.

Jednym z dodatnich składników aspektu pedagogicznego czasu wolnego jest dochodzenie przez samo dziecko do zrozumienia konieczności samowychowania się, stałego podnoszenia swoich umiejętności i ich doskonalenia. W czasie wolnym dziecko oddaje się twórczym zajęciom, które angażują całą jego osobowość. Czas wolny przeżywa dziecko bezinteresownie, z dużą dozą własnej przyjemności i satysfakcji. Takie samodzielne wykorzystanie czasu wolnego daje poczucie swobody, możliwość rozwinięcia własnej inicjatywy. Charakterystyczną, pozytywną pedagogiczną cechą czasu wolnego jest dobrowolność i możliwość wyboru przez samo dziecko form i treści zajęć, wynikających z własnych potrzeb i zainteresowań, które nie są uwarunkowane żadnymi obowiązkami szkolnymi czy rodzinnymi. Radość życia, wynikająca w dużej mierze z samodzielnego jej odnajdywania, stanowi czynnik pozytywny w poszukiwaniu perspektywy życiowej.

Tak rozumiane pedagogiczne walory czasu wolnego sprawiają, że ułatwia on w dużej mierze dziecku samodzielne korzystanie z pełni życia.

W młodszy wiek ta samodzielność jest dość znacznie ograniczona, a w miarę dojrzewania dziecka wzrasta.

Czas wolny, czas pozostający do wyłącznej dyspozycji dziecka spędza ono w różny sposób. W zabawie na boisku przybłokowym, w ogrodzie, na podwórku, u kolegi, w kinie, w teatrze, w placówce pozaszkolnej, w kółku zainteresowań w szkole, na zbiórce zuchowej czy harcerskiej.

Funkcje czasu wolnego

Wolny czas spełnia w życiu społecznym szereg różnorodnych funkcji. W ujęciu rosyjskiego badacza Borysa Gruszyna wymienić można dwie podstawowe funk-

cje „czasu wolnego”: funkcja reprodukcji sił człowieka, wydatkowanych w sferze pracy: pozostałych obowiązkowych czynności, oraz funkcja duchowa (kulturalnego [...] estetycznego) i fizycznego rozwoju człowieka.”¹⁴

Podobnie w swej istocie funkcje wolnego czasu prezentują naukowcy polscy. Z. Dąbrowski wyróżnia cztery funkcje wolnego czasu: „wypoczynek, rozrywkę, rozwój zainteresowań i uzdolnień oraz poszukiwanie własnego miejsca w społeczeństwie.”¹⁵ Dalej Z. Dąbrowski podkreśla, że „wypoczynek, rozrywka i rozwój własny pozostają jakby w bliskim, zamkniętym kręgu potrzeb jednostki. A więc wypoczywa się, aby odrodzić siły fizyczne i psychiczne, szuka się odmiany i rozrywki, aby mieć przyjemność, uprawia zajęcia samokształcące lub artystyczne, by podnosić poziom swojej wiedzy i umiejętności. Czwarta natomiast funkcja wolnego czasu wybiega poza krąg zamknięty.”¹⁶ Dotyczy ona dobra społecznego - „korzyści z działań społecznych, nie wracają do jednostki w sposób widoczny i bezpośredni. Tym razem jednostka czyni wysiłek w imię dobra społecznego i dopiero poprzez skomplikowany ciąg wydarzeń i współzależności mogą do niej dotrzeć pozytywne konsekwencje w postaci faktów dających zadowolenie, a nawet radość z własnego czynu.”¹⁷

A. Kamiński wyodrębnia trzy funkcje wolnego czasu: „wypoczynek, rozrywkę i rozwój zainteresowań (tzw. miłośnictwo) i choć nie wymienia z nazwy funkcji społecznej, to jednak w jego pozycjach książkowych jednoznacznie określona została harcerska służba Polsce. Funkcja społeczna jest zawarta we wszystkich formach pracy harcerskiej, w tym także w formach spędzania wolnego czasu.”¹⁸

Podobnie formułują funkcję wolnego czasu inni pedagodzy - „Marian Grochociński wyróżnia funkcję twórczą, percepcyjną, rekreacyjną, uspołeczniającą. Zdzisław Skórzyński wymienia tylko dwie funkcje: kulturalną - czyli rozwojową oraz wypoczynkową - czyli regeneracyjną. Z kolei J. Berek i K. Czajkowski uważają, że najważniejszymi aspektami pojęcia wolnego czasu są rozrywka i wypoczynek.”¹⁹ Natomiast Z. Dąbrowski twierdzi, że „najbardziej oczywistą funkcją wolnego czasu jest i pozostanie regeneracja sił fizycznych i psychicznych organizmu, czyli wypoczynek.”²⁰

T. Wujek - opierając się na systemie klasyfikacji form spędzania wolnego czasu, opracowanych przez badaczy polskich i zweryfikowanych w badaniach empirycznych pisze, że „można dokonać wyodrębnienia dwóch podstawowych funkcji czasu wolnego dzieci i młodzieży szkolnej, a mianowicie: funkcji wypoczynku i rozrywki (rekreacyjnej) oraz funkcji rozwoju osobowości (rozwojowej).

¹⁴ M. Walczak, *Wychowanie...*, s. 9

¹⁵ Z. Dąbrowski, *Czas wolny dzieci i młodzieży*, Warszawa 1966, s. 16

¹⁶ Z. Dąbrowski, *Czas wolny dzieci i młodzieży*, Warszawa 1966, s. 16

¹⁷ Z. Dąbrowski, *Czas wolny dzieci i młodzieży*, Warszawa 1966, s. 16-17

¹⁸ M. Walczak, *Wychowanie ...*, s. 9-10

¹⁹ Tamże, s. 9-10

²⁰ Z. Dąbrowski, *Czas wolny dzieci i młodzieży*, Warszawa 1966, s. 18

Przez wypoczynek rozumie się odprężenie fizyczne i psychiczne po pracy, które jest niezbędne dla organizmu człowieka. Wykonywanie określonej pracy wywołuje określony rodzaj zmęczenia, które z kolei determinuje potrzebę odpoczynku. Poprzez spełnianie tej funkcji czas wolny jest środkiem wpływającym na zachowanie biologicznej równowagi.

Celem rozrywki jest zaspokojenie pragnień, dostarczenie różnorodnych wrażeń, wniesienie elementów zmienności do codziennego życia. Szeroko pojęty rozwój osobowości uwzględnia zaspokojenie zainteresowań, pragnień twórczych, doskonalenie się w jakiejś obranej dziedzinie wiedzy, sztuki czy techniki. Treść tej funkcji jest uzależniona od zainteresowań i faz rozwoju psychicznego, fizycznego i społecznego. Funkcje wypoczynku i rozrywki oraz rozwoju osobowości są najważniejszymi funkcjami wolnego czasu.²¹ Jak zauważa T. Wujek, jest to pogląd nie budzący dyskusji i nierzadko spotykany w polskiej literaturze pedagogicznej

Jacek Węgrzynowicz zwraca uwagę na cztery podstawowe funkcje zajęć młodych ludzi odbywanych w czasie wolnym. Są nimi: wypoczynek, rozrywka, samokształcenie, działalność społeczna.²²

W każdym z wymienionych wyżej podziale funkcji wolnego czasu, zaznaczona została funkcja wypoczynkowa, którą Z. Dąbrowski określa jako najbardziej oczywistą. „Wypoczywać, to znaczy prowadzić taki tryb życia, który zapewni organizmowi potrzebne po nauce odprężenie, będzie stwarzał warunki do odnowy sił dziecka, a równocześnie przez ciekawe i pasjonujące organizowanie różnych zajęć, zapewni mu dobry rozwój psychofizyczny, intelektualny i społeczny.”²³

Tak rozumiany wypoczynek może być: czynny lub bierny. O wypoczynku biernym mówimy wówczas, gdy „zwalnia się lub hamuje czynność organów zmęczonych: bolą nas nogi - przestajemy chodzić, zmęczył nas hałas - staramy się zasnąć i w ten sposób wyłączyć receptor słuchu.”²⁴

Cechą właściwą dzieciom i młodzieży jest naturalnie szybka regeneracja sił i szybki powrót do równowagi fizycznej, chemicznej i psychicznej. Mimo, iż dzieci rzadko korzystają z wypoczynku biernego, przy obecnym obciążeniu dzieci nie wolno negować jego potrzeb. Najlepszą jednak formą wypoczynku młodych ludzi jest wypoczynek czynny, polegający na tym, że dziecko może się oddać swym ulubionym zajęciom, angażując w nich siły fizyczne czy umysłowe.²⁵ Dysponowanie przez dziecko czasem wolnym nie jest równoznaczne z tym, że ma ono odpowiednie warunki do wypoczynku. Zbyt małe mieszkanie, duża liczba ludzi mieszkająca w niewielu pomieszczeniach, zbyt hałaśliwe towarzystwo odwiedza-

²¹ T. Wujek, *Praca domowa...*, s. 13

²² J. Węgrzynowicz, *Zajęcia pozalekcyjne i pozaszkolne*, Warszawa 1971, s. 52

²³ K. Czajkowski, *Pozaszkolna praca ...*, s. 30

²⁴ J. Węgrzynowicz, *Zajęcia pozalekcyjne...*, s. 52

²⁵ K. Czajkowski, *Pozaszkolna praca ...*, s. 30

jące dom rodzinny czy niewłaściwa atmosfera w domu rodzinnym powodują, że dziecko nie ma gdzie odpocząć, jest nerwowe, nadpobudliwe.

M. Siemiński twierdzi, że „organizowanie wypoczynku jest umiejętnością, a nawet sztuką bardzo trudną. Aby stał się właściwą formą regeneracji sił, musi być organizowany na równi z pracą, stanowiąc jej funkcję i kompensację.”²⁶

Drugą funkcję, na którą zwraca uwagę większość autorów, jest rozrywka, ściśle związana z wypoczynkiem. „Zajęcia typu rozrywkowego wprowadzają dziecko w niecodzienność, zabawę, angażują żadną wrażeń psychikę dziecięcą, czynią dziecko szczęśliwym i radosnym.” Rozrywka stwarza również okazję do rozwijania i pogłębiania zainteresowań, do przejawiania indywidualnych umiejętności i zdolności.

„Wszystkie zajęcia, w których dziecko bierze czynny udział, w których „działa” jego organizm fizyczny i angażuje się jego psychika, dzięki którym dziecko czuje się wyraźnie szczęśliwe - są rozrywką w pełnym tego słowa znaczeniu.”²⁸

Ciekawie charakteryzuje rozrywkę A. Kamiński. Stwierdza on, że „funkcja rozrywki polega na kompensowaniu monotonii dnia, nudy, powtarzających się codziennie czynności. W przypadku uczniowskim - nudy niektórych lekcji, powtarzającego się zrzędzenia, monotonii obowiązków rodzinnych, szkolnych (...) Człowiek chce się wyrwać spod panowania codzienności w rzeczywistość odmienną, nową lub ... w fikcję. Chciałoby się przeżyć przygodę, odczuć bogactwo możliwości życia, doświadczyć ciekawości świata i wielorakich wrażeń (...) Chciałoby się przeżyć walkę, ryzyko, hazard, zwycięstwo. Rozrywka jest jakby psychologiczną klapą bezpieczeństwa, pozwalającą istocie ludzkiej, opancerzonej coraz liczniej-szymi normami i obowiązkami, odreagować dyscyplinę wewnętrzną i zewnętrzną przez możliwie pełną i szczerą <<zabawę na całego>>.”²⁹

Wolny czas musi służyć również rozwojowi zainteresowań, na co w swym podziale funkcji wolnego czasu, zwraca uwagę zarówno Z. Dąbrowski, jak i A. Kamiński. M. Grochociński ujmując to jako funkcję twórczą. T. Wujek jako szeroko pojęty rozwój osobowości, a J. Węgrzynowicz jako funkcję samokształcenia. Przez rozwój zainteresowań należy rozumieć „kształtowanie w czasie wolnym różnych występujących samorzutnie zamiłowań, a czasem celowe ich organizowanie i stwarzanie, zmierzające do tego, by wywołać w dziecku pozytywny odzew, skłonić je do zaangażowanego oddania się wybranej pasji miłośniczej. Tak pomyślany system rozwijania zainteresowań zawiera w sobie walory wypoczynku (aktywnego) oraz rozrywki, gdyż oddanie się umiłowanym zajęciom daje jednostce radość, sprawia przyjemność, powoduje odprężenie psychiczne i fizyczne.”³⁰

²⁶ M. Walczak, *Wychowanie...*, s. 11

²⁷ K. Czajkowski, *Pozaszkolna praca ...*, s. 30

²⁸ Tamże, s. 30

²⁹ Tamże, s. 30

³⁰ Tamże, s. 30

Przytoczone funkcje wolnego czasu, w ujęciu różnych autorów, mają doniosłe znaczenie dla wszechstronnego i prawidłowego rozwoju dzieci i młodzieży. Czas wolny młodych ludzi, spełniający wszystkie wzajemnie uzupełniające się funkcje, jest nie tylko skutecznym równoważnikiem czasu nauki i życia w domu rodzinnym, ale staje się poważnym gwarantem dobrej pracy w szkole oraz działania w życiu pozaszkolnym.

Zadania rodziny w organizowaniu czasu wolnego dzieci

W pierwszych latach życia dziecko przebywa przede wszystkim w kręgu oddziaływania rodzinnego, pierwszego i jedyne społecznego środowiska, w którym kształtują się początkowe doświadczenia. „W poprawnie funkcjonującej rodzinie istnieją najpomyślniejsze warunki pełnego rozwoju i wychowania dziecka. O wiodącej roli rodziny w procesie rozwoju i wychowania dziecka decyduje to, że rodzina stanowi najważniejsze, powszechne środowisko wychowawcze; od pierwszych dni życia dziecka aż do uzyskania przez nie samodzielności kształtuje jego światopogląd, postawy, nawyki, upodobania, uczy kryteriów ocen; własnym przykładem kształtuje nawet wzorce współżycia i tradycje rodzinne, stosunek do pracy i obowiązków, spełniając doniosłą rolę w przygotowaniu go do samodzielnego życia.”³¹ Rodzina jako podstawowa komórka życia społecznego spełnia pewne funkcje, do których najczęściej zalicza się: ekonomiczną, prokreacyjną, opiekuńczo-wychowawczą i wypoczynkową (rekreacyjną). I choć funkcje te podlegają ciągłym przemianom, nie znaczy to, że zanikają albo też ztracają swoje znaczenie z punktu widzenia rozwoju i wychowania dzieci. Współczesne wychowanie to nie tylko przysposobienie do wykonywania określonego zawodu, ale to także przygotowanie młodego pokolenia do racjonalnego spędzania czasu wolnego, który będzie coraz więcej znaczył w jego życiu, decydował o jego atrakcyjności i szansach wszechstronnego rozwoju.

Rodzina, jest pierwszym środowiskiem, w którym dziecko styka się bezpośrednio z konkretnymi wzorcami wolnego czasu i jako naturalne środowisko, ma ona duże możliwości w zakresie przygotowania dziecka do korzystania z tego czasu. „W rodzinie, choć nieraz proces wychowawczy ma charakter intuicyjny, dziecko zapoznaje się z normami społeczno - moralnymi, kształtuje swoje postawy i zainteresowania, wolę i charakter. Na płaszczyźnie więzi rodzinnej, zazwyczaj o silnym zabarwieniu emocjonalnym, istnieją pomyślnie warunki do kształtowania tych cech osobowości dziecka (zainteresowań, sprawności i nawyków), które w sposób zasadniczy ukierunkowują postępowanie dziecka w czasie wolnym. Na rodzinie ciąży określony prawnie i społecznie obowiązek wychowania dzieci na pełnowarto-

³¹ M. Winiarski, Organizacja czasu..., s. 86

ściowych obywateli kraju. I dlatego też nie można w żadnym wypadku nie uwzględnić udziału rodziców w procesie organizowania czasu wolnego dzieci.³² Jak zauważa M. Winiarski, przed współczesną rodziną staje szereg zadań związanych z organizowaniem czasu wolnego dzieci oraz podnoszeniem poziomu kultury tego czasu. Najważniejsze z nich to:

- „zapewnienie dziecku odpowiedniej ilości czasu wolnego zgodnie z normą higieniczną, dla określonego wieku [...]. Zarówno nadmiar, jak i niedomiar czasu wolnego niekorzystnie rzutują na rozwój somatyczny i psychospołeczny dziecka [...]. Choć na budżet czasu wolnego dziecka ma wpływ wiele czynników spoza środowiska rodzinnego, możliwości rodziców w tym zakresie są decydujące; rodzice głównie decydują o dziennym rozkładzie zajęć dziecka, organizacji życia w toku doby, tygodnia, miesiąca, roku;
- kształtowanie zainteresowań i zamiłowań, rozbudzanie zdolności dzieci. Ma to istotne znaczenie z punktu widzenia stymulowania aktywności dzieci w czasie wolnym oraz zaszczepienie określonych wzorców spędzania czasu wolnego. W rodzinie istnieją po temu sprzyjające warunki, tj. naturalne podłoże kontaktów interpersonalnych, indywidualnych i bezpośredni charakter kontaktów, dobra znajomość dziecka ze strony rodziców, wspólne formy działania rodziców i dzieci, operowanie bezpośrednim przykładem itp.;
- rozwijanie różnych sprawności niezbędnych dzieciom w czasie wolnym. Chodzi tu przede wszystkim o opanowanie różnych zabaw i gier sportowych (np. siatkówka, piłka ręczna, dwa ognie, tenis), opanowanie umiejętności: pływania, śpiewu, majsterkowania. Nabycie tych sprawności stanowi istotny warunek czynnego spędzania czasu wolnego, korzystania z odpowiednich urządzeń, uatrakcyjnienia czasu wolnego w wieku młodzieńczym, jak i w następnych fazach życia;
- udzielanie dzieciom porad dotyczących sposobów spędzania czasu wolnego. W rodzinie doradzanie powinno przejawiać się w przekazywaniu dzieciom przez rodziców informacji o możliwych sposobach spożytkowania czasu wolnego, propagowaniu pozytywnych wzorów zachowań w czasie wolnym, sugerowaniu placówek wychowania pozaszkolnego, w których można spędzać czas wolny itd. Potrzeba rozwijania tego rodzaju działalności ze strony rodziny uwarunkowana jest tym, że dzieci posiadają zbyt małe doświadczenie w dziedzinie dokonywania wyboru wartości kulturowych, a szczególnie w sytuacji ich wielości i różnorodności;
- bezpośrednie organizowanie dzieciom i młodzieży czasu wolnego. Ma to przejawiać się w takich poczynaniach jak wspólne spędzanie czasu wolnego z dziećmi (w domu i poza domem), kierowanie dzieci do odpowiednich

³² Tamże, s. 86-87

placówek wychowania pozaszkolnego, ustalanie zasad korzystania w domu ze środków masowego przekazu i respektowanie tych zasad. Udział rodziców w bezpośrednim organizowaniu czasu wolnego dzieci znajduje pełne uzasadnienie: sprzyja to cementowaniu rodziny (wzmocnieniu więzi emocjonalnych), stwarza rodzicom możliwość szczerego oddziaływania wychowawczego, rozwijania własnych zainteresowań itp.;

- rozciąganie opieki nad czasem wolnym dzieci spędzonym poza domem. Chodzi tu m.in., o sprawowanie nadzoru nad czasem wolnym dziecka w sposób pośredni (posiadanie informacji na temat gdzie dziecko przebywa, co robi, w jakim towarzystwie) lub w sposób bezpośredni (sprawdzenie: gdzie, z kim, co dziecko robi). Poza tym - regulowanie kontaktów dziecka z grupami rówieśniczymi, sporadyczne uczestniczenie w zajęciach organizowanych przez placówki wychowania pozaszkolnego, w których dziecko bierze udział, utrzymywanie kontaktów z tymi placówkami. Sprawowanie kontroli nad czasem wolnym dzieci wiąże się z potrzebą przeciwdziałania zagrożeniom fizycznym (szczególnie w dużych miastach), a także negatywnym wpływom wychowawczym.

Realizacja tych zadań przez rodzinę zależy od czynników subiektywnych i obiektywnych tkwiących w samej rodzinie, jak również poza nią. Istotny wpływ na to może mieć m.in.:

- struktura rodziny (pełna, niepełna, problemowa; wielodzietna, małodzietna; dwupokoleniowa, trzypokoleniowa itp.) i organizacja jej życia;
- poziom kultury pedagogicznej rodziców, przejawiający się w zasobie ich wiedzy o wychowaniu i jego uwarunkowaniach, w świadomości podstawowych celów wychowania, w emocjonalnym zaangażowaniu i życzliwym stosunku do ludzi, a w szczególności do dzieci;
- poziom kultury czasu wolnego rodziców, na który składają się następujące elementy podstawowe: stan wiedzy i poglądy na temat form i sposobów spędzania czasu wolnego oraz ich wartości dla harmonijnego rozwoju osobowości dzieci, młodzieży i dorosłych: zakres posiadanych sprawności i umiejętności niezbędnych w czasie wolnym, sprzyjających czynnemu spędzaniu czasu (np. znajomość gier, posiadanie umiejętności pływania, jazdy rowerem itd.); umiejętności organizowania czasu wolnego dzieci i młodzieży, zdolność oddziaływania pedagogicznego, wzory rzeczywistych zachowań rodziców w czasie wolnym (wspólnie spędzanie czasu ze swoimi dziećmi, korzystanie z dóbr kultury, czynne i bierno spędzanie czasu wolnego);
- warunki lokalowe i materialne rodziny (wielkość mieszkania, wyposażenie, zarobki);
- infrastruktura pedagogiczna w rejonie zamieszkania (urządzenia, placówki opiekuńczo - wychowawcze i kulturalno - oświatowe), jej funkcjonowanie;

- charakter miejscowości (wielkie miasto, średnie, małe; wieś), jej tradycje kulturalne itd.³³

Należy podkreślić, że część tych zadań organizowania czasu wolnego dzieci realizować będzie rodzina wspólnie ze szkołą, placówkami pozaszkolnymi, organizacjami społecznymi; będzie wspomagana ze strony z tych placówek i instytucji.

Problem poprawnego organizowania czasu wolnego dziecka nabiera szczególnej rangi ze względu na jego doniosłość dla wszechstronnego rozwoju psychospołecznego i somatycznego dziecka, występujące nieprawidłowości w zakresie czasu wolnego, miejsca i sposobów jego spędzania, a także dające o sobie znać symptomy niskiej kultury czasu wolnego rodziny. M. Grochociński stwierdza, że sposób spędzania czasu wolnego przez dzieci nie odbiega „od dostarczonego im wzoru wykorzystania czasu wolnego przez rodziców oraz reprezentowanych przez nich poglądów w tym zakresie.”³⁴ Jednak z opinią tą można się, nie do końca zgodzić, gdyż wychowywanie dzieci przez rodzinę uzupełnia jeszcze szkoła i środowisko, w którym ono przebywa.

„Rodzice poprzez właściwy sposób spędzania wolnego czasu, a więc różnorodne formy i treści, jakimi go wypełniają, a także czynną postawę i przekonanie o konieczności wartościowego spożytkowania tego czasu w połączeniu z odpowiednią organizacją, przygotowują dzieci i młodzież do kulturalnego wykorzystania go w przyszłości. Na nich więc ciąży odpowiedzialność za to, w jaki sposób spędzają i będą spędzać w późniejszym wieku chwile wolne od obowiązków ich dzieci.”³⁵

Ważne jest, aby rodzice rozumieli potrzebę kontaktu młodego człowieka ze środowiskiem i nie ograniczali jego rozrywek do zajęć organizowanych w domu rodzinnym, lecz doceniali wzory kulturalnych zachowań w czasie wolnym, jakie proponują różnego rodzaju placówki i wskazali swoim dzieciom na możliwości skorzystania z interesujących je zajęć. Rodzina, jako podstawowe środowisko naturalne, w którym przebiega życie i wychowanie dzieci powinna więcej uwagi poświęcić problemowi czasu wolnego dzieci - znacznie nasilić swoją działalność w tej dziedzinie i oprzeć ją na naukowych podstawach współczesnej pedagogiki.

³³ M. Winiarski, *Organizacja czasu ...*, s. 87-91

³⁴ M. Grochociński, *Przygotowanie dzieci do racjonalnego wykorzystania czasu wolnego*, Warszawa 1979, s. 101

³⁵ M. Wilczak, *Wychowanie...*, s. 28